

JAKUB K. ZAJDEL*

ZAGROŻENIE BEZPIECZEŃSTWA TOŻSAMOŚCIOWEGO A POLITYKA ZAGRANICZNA PRAWA I SPRAWIEDLIWOŚCI PO 2015 ROKU

Abstrakt

Prawo i Sprawiedliwość, jako partia narodowa i katolicka, promuje tożsamość narodową, której głównym elementem jest przywiązanie do chrześcijaństwa. Według polityków tego ugrupowania religia jest jednym z głównych elementów polskiej kultury i identyfikacji, która wskazuje na wyjątkowość narodu polskiego. Z tego względu rząd po 2015 roku stawia sobie za główny cel polityki zagranicznej ochronę i promocję polskiej tożsamości, której nierozdzielnym elementem jest konserwatywne chrześcijaństwo (katolicyzm). Niniejsza praca stanowi krótką analizę polityki zagranicznej Polski związanej z bezpieczeństwem kulturowym, a także stanowi punkt wyjścia dla rozważań na temat działań polskiego rządu i polityków partii rządzącej, które skupiają się na kwestii bezpieczeństwa tożsamościowego.

Słowa kluczowe: tożsamość narodowa, bezpieczeństwo kulturowe, bezpieczeństwo tożsamościowe, chrześcijaństwo, polski rząd po 2015, polityka zagraniczna.

Wstęp

Pojęcie *bezpieczeństwo* tradycyjnie kojarzy się z aspektem siłowym – w przypadku nauki o stosunkach międzynarodowych na myśl przychodzi bezpieczeństwo narodowe, które jest centralnym aspektem teorii realistycznych. Najłatwiejszą (i prawdopodobnie najbardziej znaną) definicją bezpieczeństwa jest brak zagrożenia (definicja negatywna). Trudno stworzyć pozytywne wyjaśnienie tego terminu. Na taką definicję wskazuje również

* Artykuł powstał na podstawie pracy dyplomowej autora pt. *Wartości chrześcijańskie w polskiej polityce zagranicznej po 1989 roku*. Licencjat na kierunku: stosunki międzynarodowe (WNPiSM UW).

Autor jest obecnie studentem w Kolegium Międzydziedzinowych Indywidualnych Studiów Humanistycznych i Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego na kierunkach politologia (II stopień) i stosunki międzynarodowe (II stopień). Kontakt: jk.zajdel@student.uw.edu.pl.

Remigiusz Rosicki za Josephem S. Nye'em oraz Ryszardem Ziębą¹. Ponadto wyżej wspomniany autor podkreśla, że termin ten może być traktowany jako *brak chaosu*².

W ostatnich dekadach popularne stało się natomiast określenie *bezpieczeństwo kulturowe*, które można rozumieć, jako *zdolność państwa do ochrony tożsamości kulturowej, dóbr kultury i dziedzictwa narodowego w warunkach otwarcia na świat, umożliwiającym rozwój kultury przez internalizację wartości niesprzecznych z własną tożsamością*³. Na ważność tożsamości narodowej wskazują również Andrzej Dawidczyk oraz Jacek Czaputowicz: [...] *bezpieczeństwo kulturowe to konieczność zapewnienia ochrony tożsamości* [...]⁴.

Pojęcie kultury narodowej, a także tożsamości, zajmują wysoką pozycję w koncepcji bezpieczeństwa kulturowego. Nie jest jednak czymś łatwym, żeby podać ich definicję i przełożyć na konkretne przykłady, bowiem można by je mnożyć – istnieje wielość sposobów identyfikacji w ramach jednego narodu. Oba pojęcia charakteryzują się znaczącym aspektem niematerialności, dlatego łatwo mnożyć antynomiczne przykłady. Wynika to z tego, że kultura narodowa i tożsamość narodowa są *de facto* zbiorowością wielu mniejszych kultur i tożsamości, które jednak muszą mieć punkty wspólne. W kontekście artykułu wyjątkowo interesująco jawi się definicja kultury zaproponowana w XIX wieku przez Edwarda Taylora – kultura to *złożona całość obejmująca wiedzę, wierzenia, sztukę, prawo, moralność, obyczaje i wszystkie inne zdolności i nawyki nabyte przez człowieka jako członka społeczeństwa*⁵. Jak zaznacza Anna Dudziak, autor pomija aspekty wartościujące⁶, chociaż dzielił on kultury na *prymitywne* i *cywilizowane* – podział ten z dzisiejszej perspektywy jest archaiczny. Współcześnie często kulturę pojmuje się jako *całokształt materialnego i duchowego dorobku ludzkości gromadzony, utrwalony, wzbogacony w ciągu jej dziejów, przekazywany z pokolenia na pokolenie* [...]⁷. Ta definicja musi być oczywiście ograniczona ramami suwerennej jednostki geopolitycznej, czyli państwa, w ramach której żyją nowoczesne narody.

Kwestia tożsamości narodowej nie jest czymś łatwym do zdefiniowania. Elżbieta Hałas wskazuje, że *tożsamość [to – J.Z.] złożony kompleks symboliczny – zarówno w przypadku tożsamości jednostkowej, jak i w przypadku tożsamości zbiorowej, jest konstruktem*. [...] *Można powiedzieć, że tożsamość zbiorowa jest w istocie wielością tożsamości – tożsamości sytuacyjnych i tożsamości ról w dramacie historycznym*⁸. [...] Jest to bez wątpienia podejście konstruktywistyczne. Z tej perspektywy tożsamość nie jest rzeczą niezmienną – może być kreowana i odtwarzana na nowo. Ważną kwestią w tym przypadku będzie intersubiektywność poznania – wizja tożsamości musi być podzielana przez większość społeczeństwa. Radosław Zenderowski wskazuje ponadto, że kwestia tożsamości łączy się nie tylko z pyta-

¹ R. Rosicki, *O pojęciu i istocie bezpieczeństwa*, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/2148/1/O%20pojeciu%20i%20istocie%20bezpiecze%C5%84stwa.pdf> [2.09.2022].

² Tamże.

³ J. Czaja, *Bezpieczeństwo kulturowe. Aspekty pojęciowe*, „Państwo i Społeczeństwo”, 2004, nr 3, s. 11.

⁴ Tamże.

⁵ A. Dudziak, *Kultura narodowa w dobie globalizacji*, „Przegląd Politologiczny”, 2010, nr 1, s. 126.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże.

⁸ R. Zenderowski, *Pamięć i tożsamość narodowa*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, 2011, nr 28, s. 159.

niem, kim *jesteśmy*, ale także, kim *byliśmy*? Historia, także ta kreowana ideologicznie, jest podstawą rozumienia własnego narodu.

W kontekście tego artykułu bezpieczeństwo tożsamościowe jest traktowane jako element bezpieczeństwa kulturowego. Pierwszy termin pojawia się w kontekście wizji narodu – jego powiązania z tradycyjnymi wierzeniami przodków, wizją historii, położenia w środowisku międzynarodowym czy moralności narodu. Bezpieczeństwo kulturowe jest szerszym pojęciem, na które składa się sfera materialna i niematerialna.

Tożsamość i kultura w perspektywie Prawa i Sprawiedliwości

Według typologii zaproponowanej przez Krzysztofa Kowalczyka Prawo i Sprawiedliwość (PiS) można zakwalifikować jako partię narodowo-konserwatywną, która promuje przywiązanie do wartości chrześcijańskich i eksponuje rolę Kościoła rzymskokatolickiego⁹. Warto zauważyć, że zaproponowany podział mógł się delikatnie zdezaktualizować. Po objęciu władzy w 2015 roku zauważalny jest wyraźny zwrot ku opcji narodowo-katolickiej, a katolicyzm stał się *de facto* jedną z ideologii politycznych wprowadzanych do systemu prawnego państwa. Za przykład może posłużyć chociażby brak wprowadzenia związków partnerskich, zaprzestanie finansowania programu *in vitro* lub stanowisko antyaborcyjne.

W odniesieniu do religii, partię można zaklasyfikować jako *quasi*-wyznaniową¹⁰. Ugrupowanie, zwłaszcza po 2005 roku, jest osadzone na gruncie solidarnościowym, niepodległościowym i właśnie katolickim¹¹.

W programie wyborczym przed wyborami parlamentarnymi w 2015 roku *Zdrowie, praca, rodzina* kilkakrotnie zaznaczone jest, że tożsamość narodu łączy się m.in. z nauką Kościoła rzymskokatolickiego¹². Ponadto władze partii często odwołują się do potrzeby ochrony tradycyjnego modelu rodziny, niepoddawania się niebezpiecznym trendom zza granicy oraz promocji wartości chrześcijańskich¹³. Warte zauważenia jest, że twórcy deklaracji programowej nie zgadzają się na unifikację kulturową ze strony instytucji unijnych¹⁴, jednak sami promują takie działanie ze strony władz państwowych¹⁵.

Podobny wydźwięk ma program wyborczy *Polski model państwa dobrobytu* z 2019 roku. Jako element tożsamości narodu wskazywane jest przywiązanie do chrześcijaństwa¹⁶. W tej religii jest również upatrywane źródło wolności i moralności¹⁷. Religia chrześcijańska jest również elementem, który osadza Polskę w sferze zachodniej kontynentu i to silniej niż

⁹ K. Kowalczyk, *Typologia polskich partii politycznych według kryterium programowego*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, 2014, nr 1, s. 93.

¹⁰ K. Kowalczyk, *Stanowiska polskich partii politycznych wobec religii i Kościoła. Propozycja typologii*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis”, 2015, t. 15, s. 187.

¹¹ Tamże, s. 176.

¹² Program wyborczy Prawa i Sprawiedliwości *Zdrowie, praca, rodzina*, 2014, s. 10.

¹³ Tamże, s. 8, 11, 13, 14, 29.

¹⁴ Tamże, s. 13.

¹⁵ Tamże, s. 139.

¹⁶ Program wyborczy Prawa i Sprawiedliwości *Polski model państwa dobrobytu*, 2019, s. 12.

¹⁷ Tamże, s. 14.

biurokratyczne struktury Unii¹⁸. Wielokrotnie twórcy programu wyborczego odwołują się do chrześcijańskiej historii, dziedzictwa czy siły wsi, płynącej właśnie z religii.

Z obu dokumentów wynika jasna wizja narodu osadzonego w konserwatywnych, katolickich wartościach. Można mieć wrażenie, że w pewnych miejscach działalność polityków PiS jest sprzeczna z zapisami programu wyborczego, gdyż promują rozwiązania kulturowe nieakceptowane przez większość obywateli¹⁹. Z drugiej strony nie można zapomnieć, że posiadanie większości parlamentarnej daje rządzącym legitymację do wprowadzania własnych rozwiązań prawnych zgodnie z prezentowaną przez siebie wizją polityczną.

Warto zwrócić uwagę na pewną sprzeczność, która wynika z założeń programowych. Na początku programu wyborczego z 2019 roku można przeczytać, że granicą wolności jest ludzka godność. Dalej zaznaczono, że tylko człowiek wolny może starać się o ochronę swojej rodziny i osób bliskich, a politycy opowiadają się przeciwko przemocy zarówno fizycznej, jak i ideologicznej. Wskazać należy, że w późniejszej części dokumentu Prawo i Sprawiedliwość wskazuje na potrzebę ochrony narodu przed tzw. *ideologią gender*²⁰. Z perspektywy ostatnich 7 lat można jednak dojść do przeświadczenia, że ochronie nie podlegają osoby, które są atakowane ze względu na swoje liberalne i postępowe poglądy, jeśli taka przemoc (w tym słowna) jest usprawiedliwiana kwestiami religijnymi. Świadczą o tym chociażby słowa Andrzeja Dudy: *Próbuje się nam prosić państwa wmówić, że to ludzie. A to jest po prostu ideologia*²¹, Jarosława Kaczyńskiego, który szydził z byłej posłanki Anny Grodzkiej²², czy słowa ministra edukacji i nauki, że osoby LGBTQ *nie są równe ludziom normalnym*²³.

Z partyjnych dokumentów i postawy polityków PiS wobec osób nieheteronormatywnych, kwestii aborcyjnych, idei globalistycznych czy kosmopolitycznych przebija się wizja konserwatywnego, chrześcijańskiego społeczeństwa, które jest homogeniczne kulturowo. Wszelkie odejścia od takiej koncepcji narodu jest traktowane jako zachowanie wrogie. Ze względu na narodowo-katolickie tło partii, kwestia tożsamości jest niezwykle ważna i widocznie bardziej zauważalna w porównaniu do innych ugrupowań *mainstreamu*.

¹⁸ Tamże, s. 157.

¹⁹ Tamże, s. 28.

²⁰ Należy zauważyć, że pojęcia *ideologia homoseksualna*, *ideologia gender*, *ideologia LGBT* jest obecna w polskiej przestrzeni społecznej od początku XXI wieku. Pojęcia te zostały w dużej mierze wykreowane przez konserwatywnych dziennikarzy, polityków oraz duchownych (w tym katolickich i prawosławnych) i odwołują się do płci kulturowej, która określa historyczne zmiany w postrzeganiu ról i pozycji mężczyzn i kobiet w społeczeństwie. Ponadto określenie *ideologia LGBT* jest wysoko dehumanizujące, ponieważ przeistacza ludzi nieheteronormatywnych w *zbiór poglądów służących interpretowaniu świata* [Encyklopedia PWN]. Jak wskazuje Jan Hartman, osoby broniące praw osób LGBT reprezentują różny światopogląd, tak samo jak osoby homo-, bi- i transseksualne. Więcej zob. J. Hartman, *Czym jest ideologia gender oraz LGBT?*, <https://hartman.blog.polityka.pl/2019/06/10/czym-jest-ideologia-gender-oraz-lgbt/> [2.09.2022].

²¹ Andrzej Duda o LGBT: *Próbują wmówić, że to ludzie. To ideologia*, <https://www.rp.pl/wydarzenia/art89-09311-andrzej-duda-o-lgbt-probuja-wmowic-ze-to-ludzie-to-ideologia> [2.09.2022].

²² M. Bereza, *Kaczyński znów szydzi z osób LGBT. „Pan o posturze i rękach boksera wagi ciężkiej”*, <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polska/Polityka/Kaczynski-znow-szydzi-z-osob-LGBT.-Pan-o-posturze-i-rekach-boksera-wagi-ciezkiej> [2.09.2022].

²³ D. Sitnicka, *Słowa Czarnka o LGBT „ci ludzie nie są równi ludziom normalnym” wyrwane z kontekstu. Akurat*, <https://oko.press/czarnek-o-lgbt-studio-polska/> [2.09.2022].

Tożsamość narodowa w rozumieniu Prawa i Sprawiedliwości łączy się nierozzerwalnie z byciem chrześcijaninem (katolikiem) o konserwatywnych wartościach. Taka wizja narodu umożliwia lepsze zrozumienie działań polityków obozu rządzącego w kontekście zagrożenia kulturowego ze strony Zachodu, który tradycyjnie jest uważany za bardziej laicki i liberalny.

Ochrona tożsamości przed zagrożeniem z zewnątrz – kryzys uchodźczy

Początek rządów Zjednoczonej Prawicy w 2015 roku²⁴ wiązał się z poważnym kryzysem migracyjnym, który dotknął kontynent europejski. Tylko w tym jednym roku do Europy przybyło ponad milion²⁵ uchodźców i imigrantów²⁶. Większość z nich pochodziła z państw, w których dominował islam. Z tego powodu część polityków i publicystów rozpowszechniała informacje mające zdyskredytować muzułmanów poszukujących ochrony prawnej w Europie. Działanie te nabrały znamion islamofobicznych, ksenofobicznych oraz antyuchodźczych.

Podczas kryzysu podnoszono bardzo często problem egzystencji polskiej tożsamości i kultury, która byłaby obca dla uchodźców. Z tego względu najpierw promowano przyjmowanie jedynie chrześcijan²⁷, którzy mieli lepiej wniknąć w polską tkankę społeczną. Muzułmańscy uchodźcy nie byli chętnie akceptowani przez rząd. Twierdzono, że wyznawcy islamu lepiej odnajdą się w Europie Zachodniej, gdzie żyła liczna umma muzułmańska. Głośne były również głosy mówiące o zagrożeniu dla całej cywilizacji łacińskiej na kontynencie oraz groźbie islamizacji. Pojawił się nawet pomysł, że kryzys uchodźczy ma służyć rządowi Republiki Federalnej Niemiec do rozbicia monoetniczności w Polsce²⁸.

Nagły wzrost liczby muzułmanów w Polsce faktycznie mógłby stanowić problem – pojawia się chociażby kwestia gettoizacji migrantów. Zauważyć jednak należy, że rząd Ewy Kopacz zgodził się przyjąć kilka tysięcy osób. Różne dane mówią o liczbie od 7 do 10 tysięcy. Trudno uznać, że rozlokowanie tak niewielkiej liczby migrantów na terenie całego państwa mogłoby stanowić problem logistyczny i zagrożenie dla polskiej tożsamości. W przeliczeniu na 10 tysięcy mieszkańców byłyby to średnio 2,4 osoby²⁹.

²⁴ W VIII kadencji Sejmu była to koalicja Prawa i Sprawiedliwości, Porozumienia Jarosława Gowina oraz Solidarnej Polski Zbigniewa Ziobry (SP). Obecnie większościowy rząd PiS jest wspierany przez posłów SP, Kukiz'15 oraz niektórych niezrzeszonych.

²⁵ *Kryzys migracyjny w Europie*, <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20170629STO78631/kryzys-migracyjny-w-europie> [2.09.2022].

²⁶ Często niemożliwe było weryfikowanie kraju pochodzenia migrantów, dlatego należy przyjąć, że w tak dużej grupie ludzi znaleźli się również imigranci ekonomiczni, którzy nie spełniali warunków zawartych w Konwencji Dotyczącej Statusu Uchodźców z 1951 r. – aut.

²⁷ M. Stolarczyk, *Stanowisko Polski wobec kryzysu migracyjno-uchodźczego Unii Europejskiej*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, 2017, nr 2, s. 33.

²⁸ Tamże, s. 35.

²⁹ *Dużo czy mało? Ilu uchodźców ma przyjąć Polska w porównaniu z innymi krajami UE?*, <https://www.new-sweek.pl/swiat/ilu-uchodzcow-ma-przyjac-polska-w-porownaniu-z-innymi-krajami-ue/> [2.09.2022].

Obawy związane z bezpieczeństwem obywateli nie były jednak bezpodstawne. W tym okresie dochodziło do zamachów w Belgii, Francji czy Niemczech dokonywanych przez zwolenników tzw. Państwa Islamskiego. Media informowały ponadto o masowych napaściach seksualnych na kobiety dokonanych przez imigrantów podczas imprezy sylwestrowej w Kolonii i innych niemieckim miastach³⁰. To wszystko powodowało niechęć i wrogość części społeczeństwa polskiego wobec osób poszukujących ochrony międzynarodowej w Europie.

Działanie rządów Polski, a także Czech i Węgier, nie spotkało się z przychylnością instytucji unijnych. Należy jednak zauważyć, że ostatecznie państwa, które sprzeciwiły się relokacji migrantów odniosły sukces a Unia odstąpiła od polityki relokacji. Z drugiej strony Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej w Luksemburgu orzekł w 2020 roku, że Polska złamała prawo UE, odmawiając przyjęcia uchodźców na unijnych zasadach³¹.

Strach przed innością przejawiał się także w dehumanizacji migrantów. Z ust wielu polityków padały słowa pogardliwe i mające wywołać lęk wśród wyborców. Wiceprezes Prawa i Sprawiedliwości Mariusz Błaszczak powiedział w 2017 na antenie TVP.info: *Zachód Europy przeżywa kryzys tożsamościowy, to jest odejście od korzeni cywilizacyjnych Europy, a więc od chrześcijaństwa. To przynosi właśnie tragiczne żniwo. Uleganie polityce multi-kulturalizmu, uleganie poprawności politycznej, to przynosi tragiczne żniwo*³². Słowa te wskazują, że politycy Zachodu powinni pozostawać przy chrześcijaństwie, jako centrum tożsamości. Odejście od religii, jako podstawy, prowadzi do rozpadu tkanki społecznej. Jest to pewnego rodzaju pochwała dla hermetyczności społecznej. Zbigniew Ziobro twierdził natomiast, że gdyby Platforma Obywatelska ponownie wygrała wybory w 2015 roku to doprowadziłaby do powstania dzielnic islamskich w Polsce³³. Natomiast prezes PiS Jarosław Kaczyński mówił o tym, że muzułmańscy migranci nie będą przyjmować lokalnych zwyczajów tylko narzucać swoje³⁴.

Te wszystkie wypowiedzi łączy jeden punkt wspólny – zagrożenie kultury i tożsamości narodu. Przyjmując konserwatywny światopogląd trudno się nie zgodzić, że etnos zbudowany na chrześcijaństwie zostanie zachwiany, jeśli katolicki naród będzie zmuszony żyć w jednym państwie z dużą grupą wyznawców islamu, którzy nie będą chcieli przyjąć norm społecznych i moralności wynikających przecież właśnie z konfesji (stanowisko PiS). Działania polityków Prawa i Sprawiedliwości były jednak głównie nastawione na urządzenie lęku, o którym pisał Didier Bigo, czyli pozyskanie kapitału politycznego, dzięki

³⁰ A. Ciechanowicz, *Sylwester w Kolonii – koniec niemieckiej gościnności?*, <https://www.dw.com/pl/der-spiegel-seksualni-napastnicy-z-kolonii-unikn%C4%99li-kary/a-47876082> [2.09.2022].

³¹ *Rzecznik rządu: Wyrok TSUE w sprawie relokacji uchodźców nie będzie miał znaczenia praktycznego*, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1466183,wyrok-tsue-w-sprawie-uchodzcow-konsekwencje.html> [2.09.2022].

³² P. Cywiński, F. Katner, J. Ziółkowski, *Zarządzanie strachem. Jak prawica wygrywa debatę publiczną w Polsce*, <https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Forum%20Idei/Zarządzanie%20strachem.pdf> [2.09.2022], s. 15.

³³ Tamże, s. 16.

³⁴ Tamże, s. 13.

wywoływaniu bądź igraniu z lękiem³⁵. Ocena taka płynęłaby także z perspektywy teorii krytycznych w stosunkach międzynarodowych.

Igranie ze strachem związanym z bezpieczeństwem kulturowym, ale także fizycznym, potwierdza spot wyborczy z 2018 roku udostępniony przed wyborami samorządowymi. Przedstawiał on sylwetki mężczyzn o pochodzeniu arabskim a także sceny przemocy i agresji. Według lektora tak miała wyglądać Polska pod rządami oponentów politycznych³⁶. Nie można zakazać promowania własnej wizji tożsamości, krytyce należy poddać środki do tego użyte.

Na podobny problem związany z podstawami tożsamości, ale europejskiej, wskazywał Slavoj Žižek. Skupiał się on na lewicowcach europejskich, którzy nie potrafią określić podstawowych zasad panujących w społeczeństwie unijnym, które byłyby nieprzełamywalne i ograniczyły konflikty w przyszłości³⁷. Ze strony polityków Prawa i Sprawiedliwości nie padły propozycje określenia podobnych zasad, które należy spełniać, aby móc szukać azylu w Polsce. Nie przedstawiono także kwestii kulturowych, które musiałyby zaakceptować migrant chcący zamieszkać w Polsce. Takie działania już dawno podjęto np. w Holandii³⁸. Z tego względu niezwykle trudno traktować działania obozu rządzącego, jako racjonalne i nienastawione na zysk polityczny.

Konflikt z Unią – wartości unijne a polskie

Z perspektywy Prawa i Sprawiedliwości wartości europejskie są postrzegane dwuznacznie. Z jednej strony Europa powstała na wspólnym dziedzictwie grecko-rzymskim, którego nierozdzielalnym elementem jest oczywiście chrześcijaństwo. Z drugiej strony współczesny Zachód kontynentu jest zlaicyzowany i zmodernizowany, przez co zapomniał o tradycyjnej moralności wynikającej z wiary przodków. Na tej linii powstaje kontrast pomiędzy Polską a państwami z zachodu kontynentu³⁹.

Z ust polityków PiS pojawiają się głosy, że Zachód również stanowi zagrożenie, ponieważ próbuje narzucić obce wzorce kulturowe, a tym samym zniszczyć polską tożsamość. Jarosław Kaczyński w 2020 roku uznał, że zagrożenie płynie również z Zachodu a nie tylko Wschodu, który chce żeby Polacy zweryfikowali polską kulturę i odrzucili to, co dla naro-

³⁵ Więcej zob. D. Bigo, *Bezpieczeństwo i imigracja: w stronę krytyki urządzania lęku?*, [w:] A. Wojciuk, H. Schreiber (red.), *Stosunki międzynarodowe. Antologia tekstów źródłowych. Tom 2: Współczesne oblicza dyscypliny po 1989 roku*, Warszawa 2022.

³⁶ Informacja ze strony Biuletynu Informacji Publicznej Rzecznika Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/bedzie-ponowne-sledztwo-ws-antyuchodczczego-spotu-pis-sad-uznal-zazalenie-rpo> [2.09.2022].

³⁷ S. Žižek, *In the Wake of Paris Attacks the Left Must Embrace Its Radical Western Roots*, <https://inthesetimes.com/article/breaking-the-taboos-in-the-wake-of-paris-attacks-the-left-must-embrace-its> [2.09.2022].

³⁸ J. Pawlicki, *Holandia tylko dla znających topless*, <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114873,2530162.html> [2.09.2022].

³⁹ A. Budziszewska, A.M. Solarz, *Religion As a Component of Poland's State Identity and As Manifested in its Foreign Policy*, „SIYASAL: Journal of Political Sciences”, 2022, nr 30, s. 96.

du arcyważne⁴⁰. Trudno jednak wskazać, jakie działania Unii mogłyby o tym świadczyć. Ponownie pojawia się problem z traktowaniem praw człowieka jako ideologii lub podstaw cywilizacyjnych. Po 2015 roku Polska pozostaje w konflikcie z instytucjami europejskimi ze względu na kwestię m.in. praw osób nieheteronormatywnych. Należy zadać kontrowersyjne pytanie – jeśli prawa i wolności osób LGBTQ byłyby sprawą nieakceptowalną dla polskiej kultury, należy się zastanowić czy aby nie broni się kultury przemocowej? Takie pytania pojawiały się również w kontekście innych kultur, np. pozycji kobiet czy sytuacji osób nieheteronormatywnych w społeczności muzułmańskiej.

Najpoważniejszy konflikt z Komisją Europejską wyniknął z przyjmowania przez samorządy uchwał w sprawie ustanowienia tzw. stref wolnych od ideologii LGBTQ⁴¹, które były często inicjowane przez lokalnych polityków Prawa i Sprawiedliwości. W wyniku tych działań Norwegia (w ramach Funduszy Norweskich) oraz Komisja Europejska zdecydowały o zaprzestaniu wspierania finansowego samorządów, które przyjęły podobne deklaracje.

Lokalni decydenci, którzy popierali uchwały, argumentowali, że nikogo nie dyskryminują, a jedynie chronią wartości chrześcijańskie i tradycyjny model rodziny. Memorandum w tej sprawie wydał Instytut na Rzecz Kultury Prawnej Ordo Iuris, który stwierdził, że celem tego typu uchwał jest jedynie ochrona rodziny przed niektórymi ruchami politycznymi. Jednocześnie Instytut jest twórcą Samorządowej Karty Praw Rodziny, która również została uznana za dyskryminującą.

Kwestia lokalna stała się jednak międzynarodową i chociaż nie jest to *stricte* element polityki zagranicznej państwa (nie spełnia definicyjnych wymogów; nie jest to *zorganizowany i skierowany na zewnątrz wysiłek państwa*⁴²), to wpisuje się w retorykę rządu na arenie międzynarodowej. Tożsamość Polek i Polaków kreowana jest jako będąca ciągle w stanie zagrożenia przez ruchy liberalne z Zachodu. Badania wskazują, że obywatele Rzeczypospolitej są jednak o wiele bardziej progresywni niż wydaje się to rządzącym. Pracownia Kantar przeprowadziła w 2019 roku badanie, podczas którego zapytano respondentów *czy LGBT to ideologia, która zagraża Polakom?* – 56% ankietowanych odpowiedziało przecząco, a 39% potwierdziło⁴³. W tym samym sondażu zapytano, czy pary tej samej płci powinny mieć prawo do związków partnerskich i wyniki były podobne: 57% osób się zgodziło⁴⁴.

Narodowi konserwatyści uważają ponadto, że moralność narodu wynika z wiary chrześcijańskiej, jednak według sondażu CBOS z 2021 roku aż 46% ankietowanych uważało,

⁴⁰ A. Leszczyński, *Kaczyński na 11 listopada: „Zagrożenia płyną do nas ze wschodu i z zachodu”*, <https://oko.press/kaczynski-na-11-listopada-zagrozenia-plyna-do-nas-ze-wschodu-i-z-zachodu/> [2.09.2022].

⁴¹ Uchwały były następnie unieważniane przez sądy administracyjne. Przykładowo Wojewódzki Sąd Administracyjny w Kielcach w sprawie uchwały Rady Miejskiej w Osiecku uznał, że uchwalodawcy nie zdefiniowali *ideologii LGBT*, a w takim przypadku należy rozumieć, że uchwała jest skierowana wobec osób, które wyróżnia orientacja seksualna bądź tożsamość płciowa.

⁴² R. Kuźniar, *Międzynarodowe stosunki polityczne*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2006, s. 122.

⁴³ B. Bodalska, *Polacy coraz bardziej tolerancyjni wobec mniejszości seksualnych*, <https://www.euractiv.pl/section/praca-i-polityka-spoleczna/news/polacy-coraz-bardziej-tolerancyjni-wobec-mniejszosci-seksualnych/> [2.09.2022].

⁴⁴ Tamże.

że moralność nie musi być uzasadniana przez religię, a kolejne 32% stwierdziło, że religia uzasadnia ich postawy moralne, ale można by uzasadnić je także bez niej⁴⁵. Jedynie tylko 12% odpowiedziało, że tylko religia może uzasadniać wybory moralne. Ta ostatnia opcja zanotowała ponadto spadek aż o 12 punktów procentowych w porównaniu z badaniem z 2009 roku⁴⁶. Także jedynie 13% uznało, że o koncepcji dobra i zła powinny decydować prawa wynikające z wiary, 16% uznało, że o tym powinno decydować społeczeństwo, a aż 65% ankietowanych stwierdziło, że to kwestia indywidualna każdego człowieka⁴⁷.

Stosunek do zinstytucjonalizowanego Kościoła również nie jest jednoznaczny. W 2022 roku jedynie 37% Polaków praktykuje cotygodniowe uczestnictwo we mszy świętej, wypełniając tym samym nakazy wiary katolickiej⁴⁸. Także 46% badanych twierdzi, że Kościół stał się dla nich instytucją odległą⁴⁹.

Badania te pokazują, że dzisiejsi Polacy są bardzo mocno podzieleni w stosunku do wiary czy moralności. Niemożliwe byłoby zapewne wykształcenie się konsensusu w tej sprawie. Kwestie społeczno-kulturowe polaryzuje dodatkowo rywalizacja międzypartyjna. Kolejne badania pokazują, że wyborcy opozycji są o wiele bardziej negatywnie nastawieni do wiary i Kościoła Rzymskokatolickiego niż zwolennicy Prawa i Sprawiedliwości. Tak jak wskazała Elżbieta Hałas, tożsamość składa się z wielu elementów, czego przykładem są wyżej wymienione badania. Bardzo trudno byłoby określić istniejące dzisiaj ogólnopolskie wartości, a tym samym tożsamość, która miałaby bazować na moralności.

Obrona tożsamości

Kwestie obrony polskiej tożsamości i kultury zostały zapisane w dwóch dokumentach rządowych: *Strategii Polskiej Polityki Zagranicznej 2017–2021* oraz *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2020 roku*. Należy traktować je jako dokumenty podstawowe, wyznaczające kierunki rozwoju polityki zagranicznej i bezpieczeństwa.

Pierwszy z nich wskazuje na potrzebę pielęgnowania tożsamości, która wyrasta z kultury i historii narodu⁵⁰. Twórcy skoncentrowali dużo uwagi na potrzebie obrony i wzmacniania tożsamości osób polskiego pochodzenia, zwłaszcza we wschodniej Europie⁵¹. Dość stałym elementem tego typu dokumentów jest także chęć promocji kultury poza granicami państwa. Ten fragment także jest obecny w dokumencie⁵². Zapisy należy traktować jako chęć wzmacniania *soft power* państwa. Wartym zaznaczenia fragmentem jest informacja, że

⁴⁵ R. Boguszewski (opracowanie), *Źródła zasad moralnych*, „Komunikat z badań CBOS”, 2022, nr 1, s. 5.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Tamże, s. 3.

⁴⁸ *Religijność Polaków po pandemii: udział w praktykach spada z 46 do 37 proc.*, <https://wiesz.pl/2022/06/29/religijnosc-polakow-po-pandemii-udzial-w-praktykach-spada-z-46-do-37-proc/> [2.09.2022].

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ *Strategia Polskiej Polityki Zagranicznej 2017–2021*, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/strategia> [2.09.2022], s. 22.

⁵¹ Tamże, s. 17.

⁵² Tamże, s. 25.

twórcy czerpią inspirację z chrześcijańskich korzeni Zachodu⁵³, a religia (dokładniej wartości chrześcijańskie) są inspiracją i podstawą integracji europejskiej. Wpisuje się to w konserwatywną wizję Europy Narodów, która nie narusza lokalnej specyfiki kulturowej.

O wiele bardziej stanowczy jest drugi dokument, tj. *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej* opublikowana w 2020 roku. Filar II dokumentu nakazuje umacnianie tożsamości narodowej. Strategia posiada wiele ogólnych stwierdzeń, odwołujących się do kultury czy historii państwa. Wyróżnikiem jest silne odwołanie do systemu wartości, co nie pojawiało się w dokumentach poprzednich rządów. Przed rządzącymi stawiane jest jasne zadanie wzmocnienia tożsamości narodowej, zakorzenionej w chrześcijańskim dziedzictwie⁵⁴. Dodatkowo pozytywny wizerunek Polski powinien być wzmocniany przez m.in. promowanie chrześcijańskiego dziedzictwa narodu⁵⁵. Ponownie tożsamość została zdefiniowana w odwołaniu do religijnego wzorca.

Taka wizja społeczeństwa jest również broniona i promowana na arenie międzynarodowej. Polska polityka zagraniczna za czasów Prawa i Sprawiedliwości angażuje się w obronę chrześcijan w różnych częściach świata. Jest to zbieżne z działaniami prowadzonymi przez administrację Donalda Trumpa czy Viktora Orbána. Usankcjonowanie znaleźć można w *Strategii Polskiej Polityki Zagranicznej 2017–2021*, która nazywa tę grupę religijną najbardziej prześladowaną na świecie. Ta koncepcja została potwierdzona także w sejmowym *exposé* byłego ministra spraw zagranicznych Witolda Waszczykowskiego⁵⁶.

Polska dyplomacja za czasów ministra Jacka Czaputowicza zaangażowała się także na rzecz globalnej ochrony przed prześladowaniem ze względu na wyznawaną religię i poglądy. W tych działaniach Polska partycypowała razem ze Stanami Zjednoczonymi⁵⁷, biorąc udział i organizując trzecie spotkanie Konferencji Ministerialnej na Rzecz Wolności Religii lub Przekonań⁵⁸. Dzięki aktywności Polski na forum ONZ, Zgromadzenie Ogólne jednogłośnie ustanowiło Międzynarodowy Dzień Pamięci Ofiar Przemocy z Powodu Religii lub Przekonań w 2019 roku. Działania polskiej dyplomacji były skupione przede wszystkim na kwestii bezpieczeństwa chrześcijan, jednak aby pozyskać poparcie innych państw (w tym muzułmańskich, buddyjskich i niereligijnych) ministerstwo musiało zacząć używać języka nastawionego bardziej inkluzywnie.

Szefowie dyplomacji wskazywali również na olbrzymie znaczenie jakie ma religia i moralność chrześcijańska dla wyznacznika kierunków działania ministerstwa spraw zagranicznych⁵⁹.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polski z 2020 roku*, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf [2.09.2022], s. 28.

⁵⁵ Tamże, s. 29.

⁵⁶ Informacja ministra spraw zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2016 roku z dnia 29.01.2016, <https://sejm.gov.pl/sejm8.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=10&dzien=2&wyp=2&view=4> [2.09.2022].

⁵⁷ Więcej zob. *Ministerial to Advance Religious Freedom*, <https://www.state.gov/ministerial-to-advance-religious-freedom/> [2.09.2022].

⁵⁸ Więcej: *Konferencja Ministerialna na rzecz wolności religii lub przekonań*, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/konferencja-ministerialna-na-rzecz-wolnosc-religii-lub-przekonan> [2.09.2022].

⁵⁹ Takie deklaracje padały z ust szefów dyplomacji: Witolda Waszczykowskiego i Jacka Czaputowicza. Więcej: <https://sejm.gov.pl/sejm8.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=10&dzien=2&wyp=2&view=4> [2.09.2022], <https://sejm.gov.pl/sejm8.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=10&dzien=2&wyp=2&view=4>

Przejawem tego może być aktywność międzynarodowa polskich ministrów (z różnych ministerstw), którzy promowali wartości wywodzące się z chrześcijaństwa. Polska często lobbowała na forum ONZ za zniesieniem prawa do aborcji. Ścierały się tutaj dwie koncepcje. Zwolennicy *pro-life* twierdzą, zgodnie z nauką Kościoła, że życie zaczyna się w momencie poczęcia. Zwolennicy *pro-choice* zwracają uwagę na przesłanki medyczne (moment, kiedy płód wykształca układ nerwowy) i prawa reprodukcyjne kobiet (problematyka została uproszczona na potrzeby artykułu). Za przykład może posłużyć wypowiedź ministra rolnictwa Jana Krzysztofa Ardanowskiego, który na 41. sesji Organizacji ONZ ds. Wyżywienia i Rolnictwa przestrzegając, że Polska nie akceptuje pomocy, jeśli wiąże się ona z narzuceniem krajom biedniejszym aborcji lub *filozofii gender*⁶⁰. Do niewielkiego kryzysu doszło we wrześniu 2022 roku, kiedy stały przedstawiciel Polski przy ONZ nie wziął udziału w głosowaniu nad rezolucją pt. *Współpraca międzynarodowa w zakresie dostępu do wymiaru sprawiedliwości, środków zaradczych i pomocy dla ofiar przemocy seksualnej*, która wzywała rządy m.in. do zapewnienia bezpiecznej aborcji⁶¹. Część środowisk konserwatywnych wskazywała, że Polska powinna zagłosować przeciw⁶².

Zakończenie

Centrum tożsamości narodowej promowanej przez Prawo i Sprawiedliwość jest konserwatywne chrześcijaństwo, *de facto* katolicyzm. Tak rozumiana identyfikacja jest promowana jako zagrożona przez różne bardziej liberalne ruchy społeczne. Taktyka obłączonej twierdzy jest już od dawna znana w polityce. Umożliwia większą jedność i radykalizację osób, które uważają się za zagrożone. Z tego względu naród polski jest identyfikowany przez określenie Polak-katolik⁶³. Trzeba powiedzieć jasno, że taka wizja polskiego narodu nie jest nowa. Była już obecna w czasach II RP, a wykształciła się w okresie rozbiorów. Ze względu na swój profil polityczny, politycy Prawa i Sprawiedliwości przykładają o wiele większą uwagę do kwestii tożsamościowych i kulturowych niż pozostałe duże partie (Platforma Obywatelska, Nowa Lewica, Polska 2050). Zdecydowanie należy zauważyć, że społeczeństwo polskie wydaje się wyjątkowo spolaryzowane w kwestiach światopoglądu.

Zagrożenie dla polskiej konserwatywnej tożsamości jest subiektywne i wiąże się z poglądami politycznymi zainteresowanych. Z tego względu działanie na rzecz jej bezpieczeństwa nie jest podzielane przez ponadnarodową zgodę, bo nie uwzględnia ogółu obywateli. Część opinii publicznej nie odczuwa zagrożenia dla tak rozumianej tożsamości albo identyfikuje się całkowicie inaczej. Dla Prawa i Sprawiedliwości działania zagraniczne polityków liberalnych czy lewicowych stanowią zagrożenie dla polskiej kultury, która jawi

www.tysol.pl/a24762-jacek-czaputowicz-celem-polski-jest-silna-demokratyczna-sprawna-unia-europejska [2.09.2022].

⁶⁰ 41. sesja FAO, <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/41-sesja-fao> [2.09.2022].

⁶¹ *Zamieszanie wokół głosowania w ONZ. Polska popiera aborcję?*, <https://www.rp.pl/polityka/art37008361-zamieszanie-wokol-glosowania-w-onz-polska-popiera-aborcje> [14.09.2022].

⁶² Tamże.

⁶³ Więcej zob. A. Grzymała-Busse, *Nations under God: How Churches Use Moral Authority to Influence Policy*, Princeton (NJ) 2015; B. Porter-Szücs, *The birth of the Polak-Katolik*, „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa / Nationalities affairs. New series”, 2017, nr 49.

się politykom obozu rządzącego jako wysoce religijna i konserwatywna. Z tego względu tak istotne dla rządu PiS jest podkreślanie tożsamości i jej związków z religią. Takie poglądy wynikają m.in. z ugruntowanej pozycji zinstytucjonalizowanego Kościoła od czasów rozbiorów (nośnik kultury narodowej), autorytetu Kościoła w czasach komunizmu, a także późniejszej działalności papieża Jana Pawła II. Bezsprzecznie centrum tożsamości polskiej według PiS stanowi przywiązanie do konserwatywności i chrześcijaństwa. Tak rozumianemu pojęciu należy zapewnić bezpieczeństwo, a także promocję.

Dodatkowo warto zauważyć zbieżność z polityką zagraniczną Węgier pod przewodnictwem Fideszu. Węgierski rząd również prowadzi negatywną retorykę wobec osób nieheteronormatywnych oraz uchodźców⁶⁴. Takie działanie pokazuje pewne podobieństwo tożsamości polskiej i węgierskiej w oczach polityków obu państw. Zarówno Polska, jak i Węgry, uważają się za tradycyjne centrum konserwatywnych i chrześcijańskich wartości, a także przedmurze chrześcijaństwa, które od lat broni Europy⁶⁵. Ponadto oba społeczeństwa mają być według decydentów politycznych ostoją biblijnej moralności.

Problem jest o wiele bardziej złożony. Należy także pamiętać, że w polskiej historii doszło do sakralizacji narodu polskiego i etniczacji religii⁶⁶. Jest to także jedna z przyczyn, dla których część społeczeństwa jest zwolennikiem narracji partii narodowo-katolickich. Należy zaznaczyć na sam koniec, że dla części obywateli religia może stanowić ważny element tożsamości, dla pozostałych członków społeczności już nie, co jednak nie zmniejsza ich poczucia narodowości⁶⁷.

Tytuł w języku angielskim:

IDENTITY SAFETY IN THE FOREIGN POLICY OF LAW AND JUSTICE PARTY AFTER 2015

Bibliografia

Materiały źródłowe

- Boguszewski R. (opracowanie), *Źródła zasad moralnych*, „Komunikat z badań CBOS”, 2022, nr 1.
- Cywiński P., Katner F., Ziółkowski J., *Zarządzanie strachem. Jak prawica wygrywa debatę publiczną w Polsce*, <https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Forum%20Idei/Zarzadzanie%20strachem.pdf>.
- Informacja ministra spraw zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2016 roku z dnia 29.01.2016, <https://sejm.gov.pl/sejm8.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=10&dzien=2&wyp=2&view=4>.

⁶⁴ Więcej zob. S. Walker, *Orbán deploys Christianity with a twist to tighten grip in Hungary*, <https://www.theguardian.com/world/2019/jul/14/viktor-orban-budapest-hungary-christianity-with-a-twist> [2.09.2022].

⁶⁵ Więcej: G. Martin, C. Gallaher, *Viktor Orbán's use and misuse of religion serves as a warning to Western democracies*, <https://theconversation.com/viktor-orbans-use-and-misuse-of-religion-serves-as-a-warning-to-western-democracies-146-277> [2.09.2022].

⁶⁶ Więcej zob. R. Zenderowski, *Religia a tożsamość narodowa i nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Między etnicznością religii a sakralizacją etnosu (narodu)*, Wrocław 2011.

⁶⁷ A. Ostafińska-Konik, *Tożsamość narodowa ery globalizacji*, „Państwo i Społeczeństwo”, 2007, nr 2, s. 138.

Informacja ze strony Biuletynu Informacji Publicznej Rzecznika Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/bedzie-ponowne-sledztwo-ws-antyuchodzkiego-spotu-pis-sad-uznal-zazalenie-rpo>.

Program wyborczy Prawa i Sprawiedliwości *Polski model państwa dobrobytu*, 2019.

Program wyborczy Prawa i Sprawiedliwości *Zdrowie, praca, rodzina*, 2014.

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polski z 2020 roku, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf.

Strategia Polskiej Polityki Zagranicznej 2017–2021, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/strategia>.

Publikacje zwarte

Bigo D., *Bezpieczeństwo i imigracja: w stronę krytyki urzędowania lęku?*, [w:] A. Wojciuk, H. Schreiber (red.), *Stosunki międzynarodowe. Antologia tekstów źródłowych*, t. 2: *Współczesne oblicza dyscypliny po 1989 roku*, Warszawa 2022.

Grzymała-Busse A., *Nations under God: How Churches Use Moral Authority to Influence Policy*, Princeton (NJ) 2015.

Kuźniar R., *Międzynarodowe stosunki polityczne*, [w:] E. Halizak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2006.

Zenderowski R., *Religia a tożsamość narodowa i nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Między etnicznością a sakralizacją etnosu (narodu)*, Wrocław 2011.

Artykuły

Budziszewska A., Solarz A.M., *Religion As a Component of Poland's State Identity and As Manifested in its Foreign Policy*, „SIYASAL: Journal of Political Sciences”, 2022, nr 30.

Czaja J., *Bezpieczeństwo kulturowe. Aspekty pojęciowe*, „Państwo i Społeczeństwo”, 2004, nr 3.

Dudziak A., *Kultura narodowa w dobie globalizacji*, „Przegląd Politologiczny”, 2010, nr 1.

Kowalczyk K., *Stanowiska polskich partii politycznych wobec religii i Kościoła. Propozycja typologii*, „Studia Polticae Universitatis Silesiensis”, 2015, t. 15.

Kowalczyk K., *Typologia polskich partii politycznych według kryterium programowego*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, 2014, nr 1.

Ostafińska-Konik A., *Tożsamość narodowa ery globalizacji*, „Państwo i Społeczeństwo”, 2007, nr 2.

Porter-Szücs B., *The birth of the Polak-Katolik*, „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa / Nationalities affairs. New series”, 2017, nr 49.

Stolarczyk M., *Stanowisko Polski wobec kryzysu migracyjno-uchodźczego Unii Europejskiej*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, 2017, nr 2.

Zenderowski R., *Pamięć i tożsamość narodowa*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, 2011, nr 28.

Źródła internetowe

41. *sesja FAO*, <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/41-sesja-fao>.

Andrzej Duda o LGBT: *Próbują wmówić, że to ludzie. To ideologia*, <https://www.rp.pl/wydarzenia/art8909311-andrzej-duda-o-lgbt-probuja-wmowic-ze-to-ludzie-to-ideologia>.

Bereza M., *Kaczyński znów szydzi z osób LGBT. „Pan o posturze i rękach boksera wagi ciężkiej”*, <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polska/Polityka/Kaczynski-znow-szydzi-z-osob-LGBT.-Pan-o-posturze-i-rekach-boksera-wagi-ciezkiej>.

Bodalska B., *Polacy coraz bardziej tolerancyjni wobec mniejszości seksualnych*, <https://www.euractiv.pl/section/praca-i-polityka-spoleczna/news/polacy-coraz-bardziej-tolerancyjni-wobec-mniejszosci-seksualnych/>.

Ciechanowicz A., *Sylwester w Kolonii – koniec niemieckiej gościnności?*, <https://www.dw.com/pl/der-spiegel-seksualni-napastnicy-z-kolonii-unikn%C4%99li-kary/a-47876082>.

- Hartman J., *Czym jest ideologia gender oraz LGBT?*, <https://hartman.blog.polityka.pl/2019/06/10/czym-jest-ideologia-gender-oraz-lgbt/>.
- Jacek Czaputowicz: *Celem Polski jest silna, demokratyczna, sprawna Unia Europejska*, <https://www.tysol.pl/a24762-jacek-czaputowicz-celem-polski-jest-silna-demokratyczna-sprawna-unia-europejska>.
- Konferencja Ministerialna na rzecz wolności religii lub przekonań*, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/konferencja-ministerialna-na-rzecz-wolnosc-religii-lub-przekonan>.
- Kryzys migracyjny w Europie*, <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20170629STO78631/kryzys-migracyjny-w-europie>.
- Dużo czy mało? Ilu uchodźców ma przyjąć Polska w porównaniu z innymi krajami UE?*, <https://www.newsweek.pl/swiat/ilu-uchodzcow-ma-przyjac-polska-w-porownaniu-z-innymi-krajami-ue/1enk4db>
- Leszczyński A., *Kaczyński na 11 listopada: „Zagrożenia płyną do nas ze wschodu i z zachodu”*, <https://oko.press/kaczynski-na-11-listopada-zagrozenia-plyna-do-nas-ze-wschodu-i-z-zachodu/>.
- Martin G., Gallaher C., *Viktor Orbán's use and misuse of religion serves as a warning to Western democracies*, <https://theconversation.com/viktor-orbans-use-and-misuse-of-religion-serves-as-a-warning-to-western-democracies-146277>.
- Pawlicki J., *Holandia tylko dla znających topless*, <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114873,2530162.html>.
- Religijność Polaków po pandemii: udział w praktykach spada z 46 do 37 proc.*, <https://wiesz.pl/2022/06/29/religijnosc-polakow-po-pandemii-udzial-w-praktykach-spada-z-46-do-37-proc/>.
- Rosicki R., *O pojęciu i istocie bezpieczeństwa*, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/2148/1/O%20pojeciu%20i%20istocie%20bezpiecze%C5%84stwa.pdf>.
- Rzecznik rządu: Wyrok TSUE w sprawie relokacji uchodźców nie będzie miał znaczenia praktycznego*, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1466183,wyrok-tsue-w-sprawie-uchodzcow-konsekwencje.html>.
- Sitnicka D., *Słowa Czarnka o LGBT „ci ludzie nie są równi ludziom normalnym” wyrwane z kontekstu? Akurat*, <https://oko.press/czarnek-o-lgbt-studio-polska/>.
- Walker S., *Orbán deploys Christianity with a twist to tighten grip in Hungary*, <https://www.theguardian.com/world/2019/jul/14/viktor-orban-budapest-hungary-christianity-with-a-twist>.
- Zamieszanie wokół głosowania w ONZ. Polska popiera aborcję?*, <https://www.rp.pl/polityka/art37008361-zamieszanie-wokol-glosowania-w-onz-polska-popiera-aborcje>.
- Žižek S., *In the Wake of Paris Attacks the Left Must Embrace Its Radical Western Roots*, <https://inthesetimes.com/article/breaking-the-taboos-in-the-wake-of-paris-attacks-the-left-must-embrace-its>.